

ausgesetzten Provenienz über Ungarn wird die deutliche Ähnlichkeit dieser böhmischen und mährischen aufgeschütteten Rondellbefestigungen mit erhaltenen ikonografischen Beweisen von Wittenberg und Legnica (Liegnitz) auf Stadtansichten aus der Sammlung der Ansichten der mitteleuropäischen Städte und Landschaften des Pfalzgrafen Ottheinrich aus der Reise aus Bayern nach Krakau und zurück in Jahren 1536–1537. Der gleiche Befestigungstyp ist als Hintergrund des Gemäldes *Der Tod des Holofernes* von Lucas Cranach d. Ä. aus dem J. 1531 abgebildet.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Johannes Willenberg, Ansicht von Pardubice mit Kunětická Hora im Hintergrund, um 1600 (Ausschnitt). Gut deutlich ist die unterschiedliche Umlauflösung an Scheiteln beider sichtbarer Burgrondelle.

Abb. 2: F. A. Heber, Grundriss der Burgruine Kunětická Hora, 1847.

Abb. 3: A. Skrbek, Situationsplan von Kunětická Hora, 1850 (Archiv des NPÚ [Nationalen Instituts der Denkmalpflege], regionale Arbeitsstelle Pardubice). Legende: a-großer Steinbruch des Großgutes Pardubice; b-der vom Ärar verlassene Steinbruch; c-der von der Gemeinde Kunětice genutzte Steinbruch; d-Fahrweg zur Burg; d₁-Brunnen; e-Aussenwerke; f-Hornwerk; g-gewölbtes Tor; h-Einfahrtstor der Burg; h₁-Burghof; i-Burghof; k-Hauptgebäude der Burg; l-Einfahrt (Portal); m-Rittersaal; n-Arkade; o-Turm; p-Turmtreppe.

Abb. 4: Kunětická Hora. Luftbild vom Anfang der 20. Jahre des 20. Jahrhunderts. Aufnahme aus dem Archiv J. Varhaník.

Abb. 5: Kunětická Hora, Gebäude des 5. Tors von Osten. Foto J. Varhaník 2003

Abb. 6: Kunětická Hora, Gebäude des 5. Tors, Nordostecke mit sekundär benutzten architektonischen Gliedern. Foto J. Varhaník 2003

Abb. 7: Kunětická Hora, Gebäude des 5. Tors, Westfassade. Foto J. Noll 2003.

Abb. 8: Kunětická Hora, Wachraum am 5. Tor, Dreifensteranlage in der Ostmauer des Wachraums. Foto J. Noll 2003

Abb. 9: Kunětická Hora, 5. Tor mit dem Wachraum, Grundriss. Zeichnung J. Varhaník

Abb. 10: Kunětická Hora, Wachraum beim 5. Tor, Ostwand. Zeichnung J. Varhaník

Abb. 11: Kunětická Hora, Mauer zwischen dem 5. und 6. Tor, inneres Mauerhaupt mit deutlichen zugemauerten Zinnen. Foto J. Noll 2003

Abb. 12: Wittenberg, Ansicht der Stadt aus dem J. 1537 (Abbildung aus der Sammlung der Ansichten mitteleuropäischer Städte und Landschaften aus der Reise des Pfalzgrafen Ottheinrich aus Bayern nach Krakau und zurück in Jahren 1536–1537, Universitätsbibliothek Würzburg).

Abb. 13: Wittenberg, Ansicht des Schlosses und der Stadt von Süden, Holzschnitt 1611 (Ausschnitt, übernommen aus: I. Schulze, *Die Stadtkirche zu Wittenberg, Das christliche Denkmal* 70, 3. Ausg. Berlin 1983, S. 1, und aus: S. Harksen, *Die Schlosskirche zu Wittenberg, Das christliche Denkmal* 71, 4. Ausg. Berlin 1982, S. 1.)

Abb. 14: Hluboká nad Vltavou (Frauenberg), Schloss im 18. Jahrhundert, Intarsie von einem Rokokotisch im Mobiliar des Schlosses. Foto J. Varhaník 2003

Abb. 15: L. Cranach d. Ä., *Der Tod des Holofernes*, 1531 (Ausschnitt, übernommen aus dem Katalog Kunst der Reformationszeit, Berlin 1983, Kat.-Nr. 117.2).

Abb. 16: Pardubice, Schloss, Wallbefestigung. Abschnitt des zugemauerten Zinnenkranzes der Umfassungsmauer am Wallfuss. Foto J. Noll 2003

(Übersetzung J. Noll)

JINDŘIŠSKÁ VĚŽ NA NOVÉM MĚSTĚ PRAŽSKÉM VE SVĚTLE ARCHIVNÍCH PRAMENŮ

LUBOŠ LANCINGER

Rozsáhlá nestandardní stavební úprava, kterou v uplynulých dvou letech prodělala Jindřišská věž na Novém Městě pražském, obrátila pozornost i ke stavebním dějinám této bývalé zvonice farního kostela sv. Jindřicha a sv. Kunhuty. Výrazná novoměstská dominanta došla v literatuře nevelké pozornosti, jen na okraji dějin kostela. Pro dlouholetou nepřístupnost nemá vlastní stavebněhistorický pasport. Její dějiny s některými novými poznatky jsem měl před časem příležitost pouze zmínit v pasportu kostela sv. Jindřicha.¹⁾

Nové poznatky se týkaly doby a způsobu vzniku zvonice.

Kostel sv. Jindřicha a sv. Kunhuty byl shodně s kostelem sv. Štěpána založen pro nově vytvořené farní obvody po založení Nového Města roku 1348. K urychlení jejich výstavby byl pro oba zvolen shodný typizovaný projekt jednoduchého síňového prostoru se shodně uspořádanými klenebními poli. I v umístění jediné věže se trojlodí obou kostelů shodovalo excentrickým založením zesíleného podvěží v jihozápadním koutovém klenebním poli. Na tomto půdorysu byl do počátku 15. století postaven kostel sv. Jindřicha jako vývojově pokročilá síň s trojicí stejně vysokých lodí. V poslední fázi výstavby byla na připraveném podvěží dostavěna jihozápadní nárožní věž. Pro nedostatek pramenů není známo, zda se tak stalo ještě před husitskými válkami nebo až po nich.²⁾

Ve 2. polovině 15. století s utichnutím obrazoboreckých vášní a s relativním uklidněním země městské rady a farní obce, které namnoze vystřídal původní církevní patrony, projevují rostoucí zájem a snahu o obnovu i další výstavbu zanedbaných, především farních kostelů. Jako pramen o této činnosti však v Praze, až na řídké výjimky, neslouží kroniky nebo účty, nýbrž druhotně městské knihy testamentů se zápisy zbožných odkazů. Ve prospěch většiny pražských farních kostelů se v této době objevují četné odkazy s množstvím určení přímo na opravu, výstavbu, „*dělo kostela*“ nebo ještě konkrétnější. Tyto zápisy byly předmětem značného badatelského zájmu zejména ke konci 19. století.³⁾ Kdežto staroměstské knihy testamentů shořely roku 1945, kniha pro Nové Město, jež je předmětem našeho zájmu, se zachovala.⁴⁾ Mezi odkazy církevním institucím v ní ve čtvrtstoletém rozmezí 1455–83 vysoko dominuje šedesát odkazů ke kostelu sv. Jindřicha, v součtu činících přes 280 kop míšeňských.⁵⁾ Mezi nimi jsou i dva odkazy z let 1470–71 „*na dílo zvonice*“ a další z roku 1474 „*k děláni věže svatého Jindřicha*“.⁶⁾ V radním manuálu je roku 1475 doplňují zápisy tří kvitancí, které vystavili úředníci, ustanovení celou farností sv. Jindřicha ke stavbě věže, na celkem 21 kop a 34 grošů, odkázaných a převzatých na tento účel.⁷⁾ Tyto zápisy objevil W. W. Tomek a interpretoval je tak, že po roce 1470 „*počalo se stavěti o veliké věži co zvonici*...

Obr. 1: M. Peterle a J. Kozel, „Praga Bohemiae metropolis accuratissime expressa 1562“, dřevoryt, výřez (převzato ze: Stověžatá Praha, o. c. v pozn. 15, s. 35).

Svědčí o tom odkazy k tomu účelu z let 1472 až 1476, za kterých stavba tato byla **asi** provedena“. Obezřetné slůvko „asi“ však navazující autoři vynechali a sugestivní úvaha se nadlouho stala pravdou,⁸⁾ zapadající dobře do obrazu rozsáhlé stavební aktivity té doby s řadou věžových staveb.⁹⁾ Až na výjimky nesly tyto věže zvony. Kostel sv. Jindřicha svou věž sice tehdy měl, její subtilní konstrukce, spočívající polovinou na klenebních pasech a pilíři však již neposkytovala požadovanou pevnost a oporu pro nesení nových těžkých zvonů, jaké rozvoj zvonařství v 15. století nabízel a jaké byly stále více žádány. Jan Herain roku 1902 konstatoval, že „její pilíř uvnitř kůru kostela byl špatně založen, jak na místě samém možno viděti“.¹⁰⁾

Postup výstavby věže nebyl však tak přímočarý, jak se Tomkovi jevil. Ani on, ani Z. Winter v popsané řadě zápisů nevěnovali pozornost dalšímu modře podtrženému odkazu, ač jej určitě znali. Podle něj totiž roku 1482 odkázal Hynek z Luněkovic značnou sumu 30 kop „na sien k svatému Jindřichu u **dveří těch jako nyní hranice stojí**“.¹¹⁾ Na první pohled se nabízí úsudek, že jde o palivové nebo stavební dřevo, uskladněné do hranic, jakých muselo být po Praze jistě mnoho. Správný výklad poskytly až o sedmdesát let mladší lokalizační formule v prodejních zápisech čtyř domů, k nimž Tomek svým pracovním postupem neměl možnost dospět a jejichž náhodný nálezný umožnila až hromadná pasportizace památkových objektů na Novém Městě od konce šedesátých let 20. století. Podle dobové praxe, neznající popisné číslování, byly čtyři domy, prodávané v rozmezí let 1552–1559 na Senovážném náměstí, určeny sousedními ob-

jekty, v daném případě svou polohou naproti zvonům a jeden z nich přímo proti **zvonů hranici**.¹²⁾ Písař by jistě použil určení „proti věži“, kdyby použitý vztahový bod měl její tvar a rozměry.

Zbudování zvonice jako věže se tedy v osmé dekádě 15. století osadě a jí ustanoveným úředníkům nezdařilo. Jediným přijatelným vysvětlením může být jen okolnost, že množství peněžních prostředků ze sbírky a odkazů na novou vysokou zděnou zvonici nedostačovalo. Souběžně totiž probíhala sbírka a byly činěny doložené odkazy na pořízení zvonu a zřejmým úmyslem bylo nezůstat při jediném.¹³⁾ Pokud neměly objednané a odlévané zvony po desetiletí bez hlesu čekat na dostavbu věže, nezbylo než zvolit dlouhodobé provizorium a prozatím postavit jen nevysokou „zvonů hranici“. Podle citovaného odkazu z roku 1482 na chrámovou předsíň bylo zřejmě o tomto řešení rozhodnuto velmi záhy po zahájení akce.¹⁴⁾

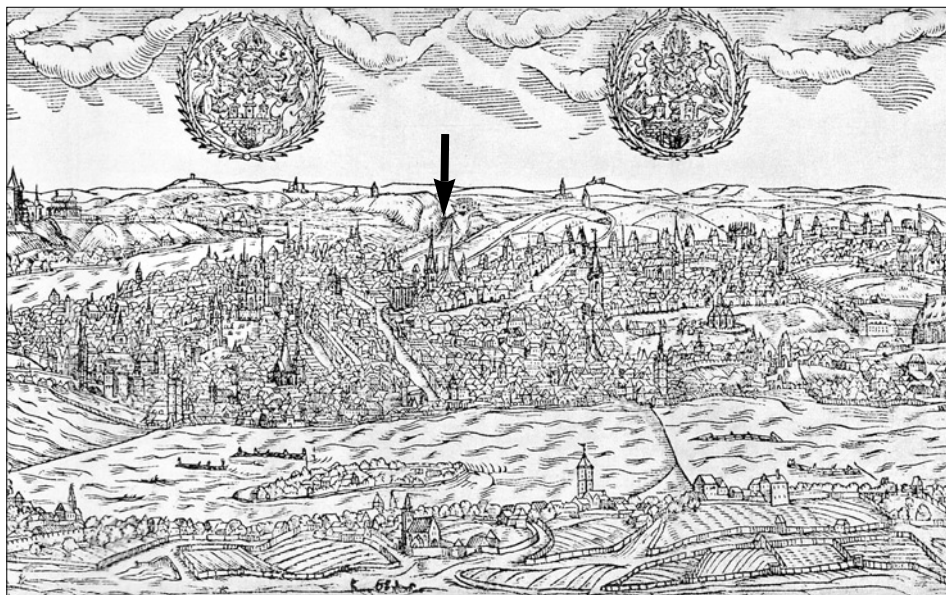
O konstrukci provizorní hranice lze pouze spekulovat. Velmi pravděpodobně byla dřevěná, snad na kamenné podezdívce. Ta však mohla mít i podobu mohutného základu budoucí věže na dnešním místě, po jehož provedení mohla být stavba zastavena a ukončena prozatímní hranicí. S tím souvisí otevřená otázka polohy hranice a jejího vztahu k umístění dnešní věže. Známe jen orientační údaje vůči tehdy blízkým objektům, z nichž některé později zanikly. Vztah k předsíni chrámových dveří, zmíněný roku 1482, a ke dvěma rohovým domům na náměstí v letech 1555–56 by svědčil poloze někde v jízdní dráze dnešní Jindřišské ulice v poměrně malé vzdálenosti od místa dnešní věže. Tento terén,

zakrytý dnes vozovkou, mnohokrát rozrušený při jejich úpravách a nikdy archeologicky nezkoumaný však neumožňuje potvrzení nálezem základové partie stavby. Popsaný lokalizační vztah by ovšem mohl vyhovovat i poloze dnešní věže, protože v době svého uplatnění byl užíván značně volně a přibližně. V tom případě by po dobu dostavby byla farnost na řadu let o zvuk svých zvonů ochuzena. Pokud byl při stavbě vysoké věže vskutku využit základ hraniče, měl by být v nosném jádru obvodového zdiva z lomového kamene patrný rozdíl mezi starší částí a nástavbou ať již spárou, nebo jen odlišností použitého materiálu nebo způsobem jeho skládání.¹⁵⁾

Přijaté provizorium se protáhlo na celé století. Tak jako písař roku 1559 viděl jen zvony, tak rytec a iluminátor Michael Peterle viděl roku 1562 na svém prospektu Prahy u sv. Jindřicha pouze vysokou, strmou stannou střechu kostela, vrcholící štíhlou hrotitou lucernou se znamením slunce a za ní starou nárožní věž kostela.

Zájem a snahu o výstavbu, případně dostavbu skutečné věže vyvolalo v 16. století pokračující úsilí o vybavení dalšími zvony. Roku 1571 Anna, „kovářka královská“ odkázala dům, vinici a celou svou pozůstalost na pořízení zvonu Janu Martinu. Jeden ze dvou nedochovaných cimbalů pro věžní hodiny ke sv. Jindřichu měl nést letopočet 1577.¹⁶⁾ Zvláště tento progresivní prostředek časomíry, umožněný rozvojem mechaniky a módně žádaný,¹⁷⁾ nepřipouštěl umístění na nízké „hranici“ a snad ani na staré nárožní věži kostela. Z toho patrně vyplynula potřeba definitivního řešení a uvedla do chodu stavební akce, ze které známe jen její závěr díky spisové pozůstalosti české královské komory.¹⁸⁾

Podle komorních spisů obrátili se správci kostelního záduší svatého Jindřicha 8. května 1597 na českou komoru, jež byla od roku 1547 v zastoupení panovníka jejich patronem, s naléhavou žádostí o uvolnění prostředků u ní zadržovaných a záduší odkázaných. Správci uvedli doslova, „*kte-
rak pro čest a chválu pána Boha všemohoucího a ozdobu
a okrasu Nového Města Pražského s nemalým ale velikým ná-
kladem i na to se nemálo vzdluživši, vedle jednoho každé-
ho možnosti z sebe zbíravši, sme věž, na níž bychom zvo-
ny míti mohli, od štugkverku tesaného kamene při kostele
záduší našem sv. Jindřicha v Novém Městě praském již od
kamene s pomocí Boží a dobrých lidí postaviti dali, a chtějí-
ce ji dále krovem náležitým přikrýti, hranici postaviti i zvo-*

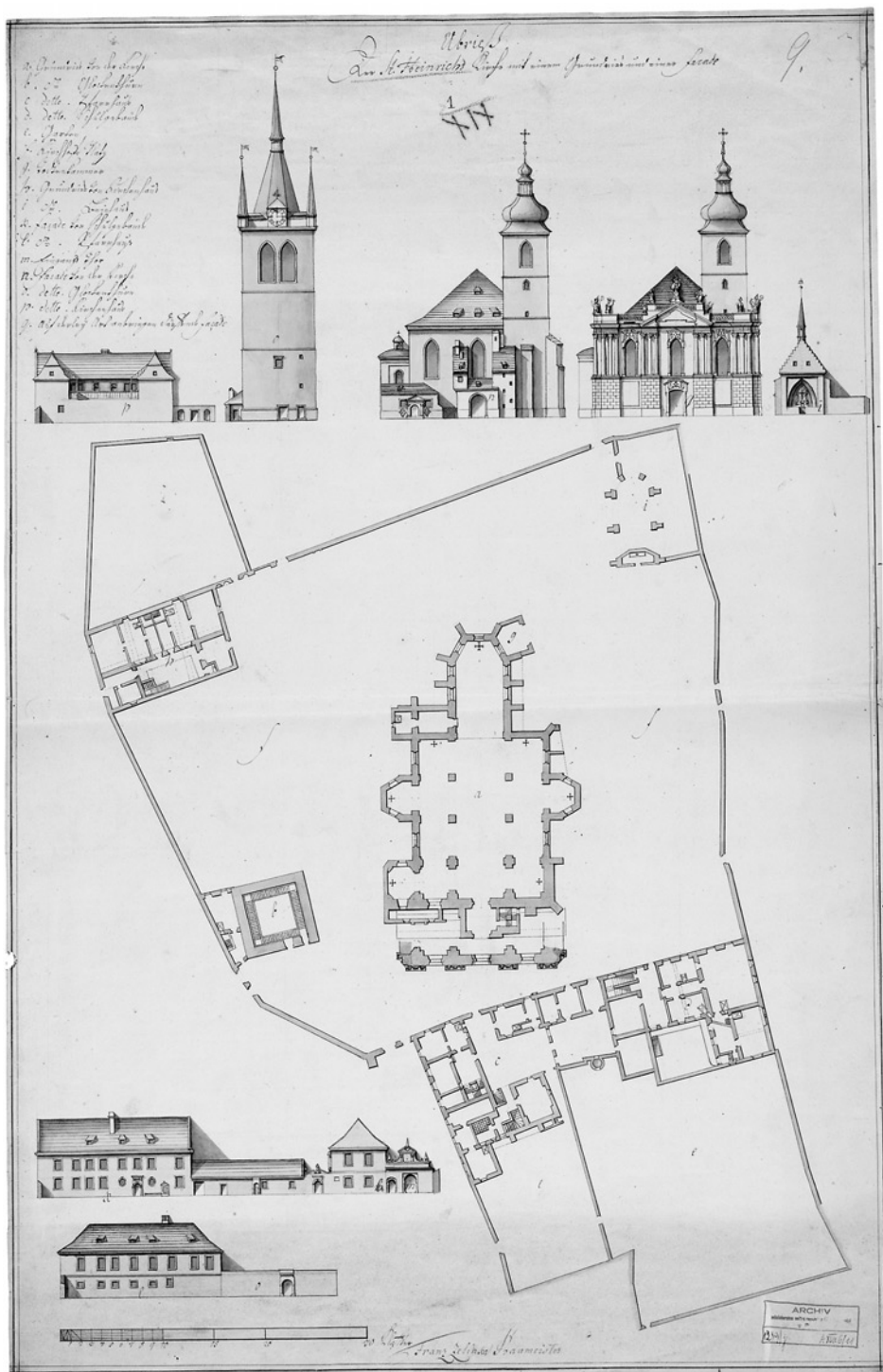
Obr. 2: J. Willenberg, *Prospekt Prahy* kolem roku 1601, dřevoryt, výřez (převzato ze: *Stověžatá Praha*, o. c. v pozn. 15, s. 37).

Obr. 3: F. van den Bossche a J. Wechter, *Sadelerův prospekt Prahy* z roku 1606, mědiryt, výřez (převzato ze: *Stověžatá Praha*, o. c. v pozn. 15, s. 39).

*ny na ni vtáhnouti a zavěsiti, pro nedostatek a tyto nyní veliké daně proti nepříteli Turku sto býti na ten čas nikterak nemůžeme, skrz což se nám na ní veliká škoda děje...*¹⁹⁾ Podle znění žádosti zbývalo v době jejího podání na stojícím, již vyzděném těle věže provést většinu tesařských konstrukcí – krov s krytinou, ochoz a zvonovou stolicí, poté instalovat zvony a hodiny s cimbály. Lze se jen dohadovat, od kdy probíhala výstavba zděné konstrukce a na jak dlouho byla před podáním žádosti pro nedostatek prostředků přerušena. Z textu žádosti vysvitá, že výrazem „hraniče“ se rozuměla jen vlastní sloupová stolice k přímému zavěšení zvonů.

Záduší šlo o dosažení nemalé částky celkem přes 1400 kop míšeňských grošů ze dvou odkazů „*k užtku záduší*“, které správci vykládali jako dar „*na dostavení též věže*“. Překážka tkvěla v tom, že oba odkazy byly již ve své podstatě téměř nedobytné.²⁰⁾ Vymáhání se protáhlo na šest let a ani po čtyřiceti nebylo zcela uzavřeno. Správci při něm operovali s dalšími zajímavými údaji. Roku 1598 v nové redakci své žádosti vynechali politicky netaktický nářek na tureckou daň, ale doplnili, že „*sme věž, naníž bychom zvony a orloj míti mohli... postaviti dali*“. O rok později připomínali ros-

Obr. 4: F. Zelinka, Pohled na zvonici v zaměření farního areálu sv. Jindřicha kolem roku 1780 (orig. SÚA, Sbírka map a plánů, převzato ze: Stověžatá Praha, o. c. v pozn. 15, s. 69).

toucí úrok z vypůjčené částky a pokoušeli se zapůsobit důvodem stavby, „*daťse klínat poctivý, věži pro čest Boží, poctivost, pohodlí, opatření a pro vše dobré téhož záduší S. Jindřicha stavěti*.“ Roku 1603 pak argumentovali, že Václav ml. Kamarýt z Rovin učinil svůj odkaz, „*maje zření k velikému... vydání, kteréž osada naše na stavbu z kruntu*²¹⁾ *věže též i školy vedla*“. Samotná účtárna české komory v reakci na toto podání potvrdila oprávněnost nároku na úhradu nákladu a úroků „*ted' ode málo let při vystavení té nové věže při kostele*“.²²⁾ Minulý čas v posledních dvou výročíh svědčí, že nová věž už vskutku několik let stála. Pilný kres-

lír městských panoramat Jan Willenberg ji již nepochybně celou fyzicky viděl a v drobném měřítku zakreslil pro dřevoryt Prahy z roku 1601. Je tedy možno důvodně soudit, že roku 1599 už byla věž zcela hotová. S více podrobnostmi ji pak nakreslil Filip van den Bossche pro mědiryt Prahy, vydaný roku 1606 Jiljím Sadelerem. Zachytil výraznou kordonovou římsu, oddělující zvonové patro, štíhlý jehlan střechy s nárožními věžičkami, nejistý náznak lucerny a vrcholovou makovici. Podle pozdějších vyobrazení, zvláště od V. Morstadta, členily mohutný hranol věže dvě kordonové římsy na tři podlaží. Zdivo z lomového kamene bylo zvenčí obloženo pískovcovými kvádry. Vstup zprostředkoval prostý pravouhlý portál na jižní straně. V přízemí a 1. patře tři malá pravouhlá okna jen nejnuteněji osvětlovala schody do druhého, zvonového patra, otevřeného širokými a vysokými okny. Jejich goticky lomené oblouky odpovídaly doznívající architektonické tradici, především však umožňovaly maximální zvětšení otvorů pro nejučinnější šíření zvuku zvonů. Štíhlý jehlan střechy zvonice spolu s obdobně štíhlou a téměř do stejné výšky stoupající stanovou střechou kostela vévodily širokému okolí převážně jednopatrových domů.

Nezávisle na Tomkově pokusu o vročení stavby do 15. století povšiml si někteří jeho současníci zřetelných renesančních rysů věže, tomuto zařazení protřečících. Jindřišský kaplan Karel Navrátil již roku 1869²³⁾ znamenal bez dalších závěrů, že na kvádrech tesaného obkladu zdiva věže nejsou gotické kamenické značky, užívané ještě v 15.

století, nýbrž po renesančním způsobu písmena velké latinské abecedy, jež se shodují s typy na kvádrech zvonice u sv. Petra na Poříčí, hlásící se do 16. století.²⁴⁾ V sedmdesátých letech architekt Josef Mocker Navrátilův postřeh převzal a doplnil, že „*užitě stavivo téže jakosti jest a na vnějším kvádřovém tatáž znaménka kamenická se vyskytují*“.²⁵⁾

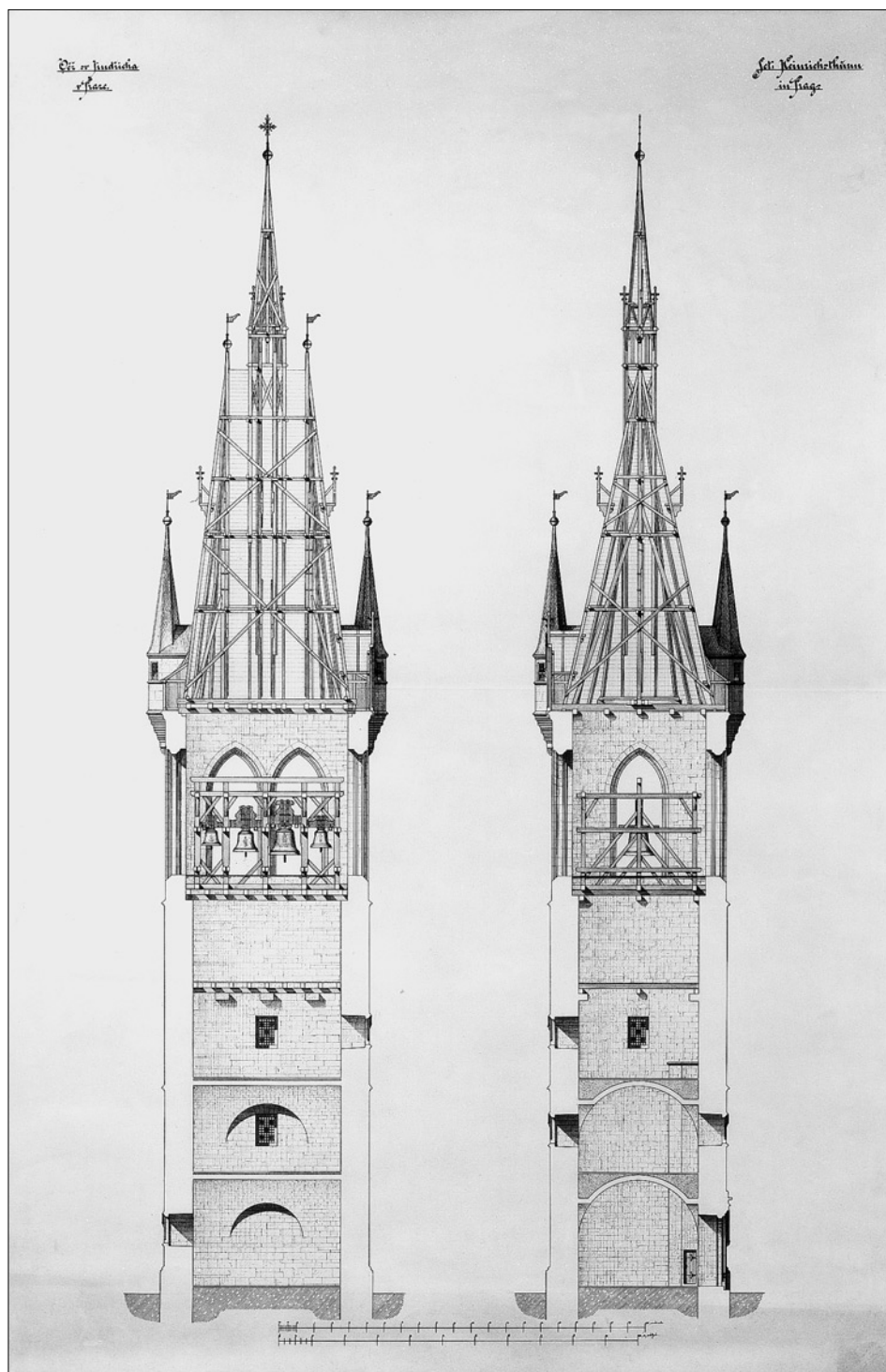
Dokončená věž posloužila za švédského obležení roku 1648 za pozorovatelnu i střelecké stanoviště a utrpěla proto určité poškození. Roku 1681 jindřišská osada obohatila zvonové patro o zvon Jindřich o váze 94 centů od bratří Pricqueyových a v letech 1679–86 dala znovu opravit stře-

chu věže a pokrýt ji kamenem, nejspíš břidlicí. O opravě byl vložen obsáhlý spis se sedmi chronogramy uvedeného časového rozmezí do makovice a nalezen v ní roku 1767.²⁶⁾ Podobu střechního jehlanu s lucernou a makovicí zachytil v téže době na pohledovém plánu Prahy Folpertus van Ouden-Allen. Roku 1707 zvonový soubor doplnil osmnácticentový zvon Dominik od M. Löwa.

Od roku 1745, kdy odblesku shořela vysoká stanová střecha kostela, čněla věž nad okolím osaměle. Proto se za obležení v létě roku 1757 stala snadným terčem pruských baterií a spolu s kostelem utrpěla těžké škody zvláště na střeše a zcela zničeném hodinovém stroji. Ten byl s novým ciferníkem opraven roku 1763, kdežto řádnou opravu střechy si až s desetiletým zpožděním vynutil její zcela havarijný stav. Roku 1767 svázal tesař Václav Flieger alias Fliker v původním tvaru nový krov s lucernou o poloviční výšce a s nárožními věžičkami. Pokrývač Václav Bojanovský pokrýl krov opět břidlicí, makovicí a oplechování provedl klempíř Jan Sepacher.²⁷⁾ Jak ukazuje Flikerův plán, který dal tehdejší farář Rachlitz převázat do pamětní knihy, byla jednoduchá stojatá vazba krovu s vrcholovou věžičkou a lucernou velmi řídká a slabá,²⁸⁾ což se ukázalo pro střechu osudným. Hned při vstupu do nového století přelomila mohutná vichřice 29. ledna 1801 špatně ukotvenou vrcholovou lucernu a většinu krovu smetla na boční kaple kostela. Současné spadl hodinový stroj i s cimbály, z nichž větší se roztrhl.

Pokusy o obnovu zůstaly jen při nerealizovaných plánech²⁹⁾ a torzo krovu středního jehlanu bylo mezi zachovanými nárožními věžičkami zakryto jen nízkým prozatímním plechovým přístřeškem, budícím všeobecnou nelibost. Obnovené věžní hodiny s přelítnými oběma cimbály ze 16. století byly do něj vráceny roku 1803. Pro trvalý nedostatek prostředků zůstal vrchol věže ve zmrzačené podobě osmdesát let.

Po krachu soukromých sbírkových akcí a po novém poškození provizorní břidličné střechy vichřicí 1. února 1874 vyzval přednosta městského stavebního úřadu Jenšovský městskou radu k iniciativě s cílem nahradit stávající cha-

Obr. 5: J. Mocker, Návrh na obnovu Jindřišské věže, řez, 1876 (orig. Archiv Pražského hradu, Sbirka map a plánů, převzato ze: Stověžatá Praha, o. c. v pozn. 15, s. 75).

trný krov „celkovou obnovou gotické střechy“. Výzva vyplula z prohlídky zvonice za účasti inženýra při zádušním úřadu Novotného a architekta Josefa Mockera. Městská rada se už 14. července 1874 usnesla na dostavbě, zajištění nákladu a objednání plánů s rozpočtem od arch. Mockera ve slohu, „v jakém věž někdy postavena byla.“³⁰⁾

26. října 1874, v krátké době tří měsíců Josef Mocker dodal ideový projekt, jehož koncepci vyjádřil v průvodním dopise: „Původní zakončení zvonice bylo zajiště velmi jednoduché... neb... stála u prostřed hřbitova; tento odstraněn a věž ukončuje nyní perspektivu ulice Jindřišské ze sv. Vác-

Obr. 6: Jindřišská věž po Mockerově přestavbě po roce 1880 (foto J. Eckert, převzato ze: *Stověžatá Praha*, o. c. v pozn. 15, s. 80).

lavského náměstí. Odtud nabyla zvonice jinou funkci, řadíc se k druhým monumentálním pražským věžím, jako u př. k pražské bráně, novoměstské věži a jiným. S ohledu toho navrhuje se též nyní bohatší vyvinutí věže... Navrhovatel ponechává nynější kamennou část mimo přepracování **renesanční** římsy a vyložení rohů k osazení nárožních věžiček jak pozůstává, střecha nová by pak byla dřevěná, olověným plechem krytá, část krytiny též břidlicová... "Dodané plány obsahují již základní řešení vysokou dlátkovou střechou ve tvaru, shodném s řešením střechy Pražské brány a Staroměstské mostecké věže z téže doby, obohacené o štíhlou vrcholovou vížku. Ač kamenná část stavby měla až na hlavní římsu zůstat intaktní, upozornění na chatrnost jihozápadního nároží a drobnost pískovcového obkladu předznamenala úplné odstranění všech renesančních prvků.

i atiky ochozu mezi nimi byly vzhledem k povětrnostně exponované poloze provedeny z odolnějšího pískovce místo z původně navrhovaného oplechovaného dřeva.

Dva roky 1876–77 se projednával rozpočet, který přesáhl 30.000 zl. a ve kterém pražské místodržitelství jako schvalovací orgán prosazovalo úsporu vynecháním vrcholové nástřešní vížky a parapetních erbů. Na to arch. Mocker 16. 7. 1877 reagoval prohlášením, že „odpadnou-li tyto části, celá koncepce se změní a předmět ten dojem nečiní, který navrhovatel před očima měl a jest pak lépe, když se nový návrh v tomtéž slohu a pro menší náklad učíní“. Nového projektu a schvalovacího řízení s dalším zdržením se městská rada zalekla a pod pohrůžkou, že odmítá odpovědnost za případné neštěstí pádem kusů neopravené střechy, dosáhla na

nala úplné odstranění všech renesančních prvků.

Detailní prováděcí projekt zadala městská rada Mockerovi 5. 2. 1875 a ten na něm pracoval celý rok. Provedení ochozu v něm konkretizoval umístěním nárožních vížek s hlavní římsy na vysunutě konzoly, vložením hodinových ciferníků do jeho všech čtyř stran v několika tvarových variantách a obložení jeho parapetu na obou delších stranách znaky čtyř pražských měst, na kratších znakem říšským a zemským. V řešení nové střechy Mocker zkoušel varianty ozdobného členění různým počtem a rozvrhem vikýřů a tvarem vrcholové vížky. Přikročil však i ke změnám v kamenné části věže. K odstranění trhlin v jihozápadním nároží se mělo vybourat ve věži přízděné staré vřetenové schodiště, které sílu obvodové zdi zeslabovalo až o 47 cm a dutina se měla vyplnit. Nové dvouramenné schodiště se mělo založit ve vnitřním prostoru věže na severní straně. Vyměnit se měly sešlé renesanční kordonové římsy, jakož i údajně špatně, patrně rovněž v rensanci připlentovaná soklová římsa se soklem.³¹⁾ Také vchod ke schodišti se měl „solidněji vyždít“. Pro zabezpečení zdiva se měly odstranit zvenčí přízděná plynová svítlna a kašna s odtokovým kanálem. Konstatovaná sešlost renesančních článků znamenala jejich náhradu gotickými tvary. Mockerův projekční návrh komisionálně schválili 28. ledna 1876 zástupce stavebního a zádušního úřadu s návrhem, aby parapety nárožních věžiček

místodržitelství souhlasu s původním rozpočtem. Arch. Mocker naopak provedl drobné úpravy zkrácením nástřešní vížky a redukcí vikýřů. Úspora měla vynést na bohatší provedení vchodu do věže. V nadpraží novogotického portálu, který nahrazoval původní pravoúhlý portál renesanční, se měl místo městského znaku umístit reliéf s poprsím sv. Jindřicha od sochaře Ludvíka Šimka. K provedení však posléze nedošlo.

V prosinci 1877 byla již stavba v ofertním řízení zadána podnikatelům zúčastněných profesí. 8. dubna 1878 vydalo pražské místodržitelství stavební povolení, v němž jim stanovilo postup prací přednostním zabezpečením kamené stavby. Po vyždění dutin v obvodovém zdívu po starých schodech se teprve měly ohledat a vyspravit základy, osadit římsy a bankály a provést vyztužení kleštěmi. Teprve pak měl být rozebrán starý krov, vyžděna nová římsa a posazena nová střecha. Hrubá stavba proběhla do listopadu 1878, kdy už byl městský archivář, magistrátní rada Josef Emler, pověřen sepsáním pamětního spisu pro uložení do makovice. Dokončovací práce se protáhly do března 1879. Tesařská firma Václava Friče dodala náročný krov 20 m vysoké osmiboké střechy s 15 m vysokou vížkou, který svázalo čtrnáct tesařů pod vedením políra Jana Holuba. Zednické práce provedl stavitel František Haberle. Uznávaná kamenická firma Augustina Viška dodala sokl ze žehrovice, římsy a konzoly vížek z nehvizdského. Jan Jiří Hofman pokryl střechu modrou moravskou břidlicí. Lucernu, chrlič, kraby a obklad atiky z oloveného plechu provedla firma Antonín Amler a syn. Sedm makovic na nárožních vížkách a vrcholu střechy pozlatili v ohni pasíři J. Tengler a Karel Zimmer. Znaky na atice jsou od sochaře Ed. Veselého. Věžní hodiny dodal Ludvík Heinz. Monumentálního dojmu, o který projektant usiloval, bylo vskutku dosaženo bez citelné ztráty hodnot dřívějších a projektant ve zvláštním odborném článku informoval o svém postupu, „*proč zdálo se mu býti vhodné, přidržeti se charakteristických středověkých forem stavebních, jež v Praze zhusta se vyskytují a tvarem střech sedlových vynikají*“.³²⁾

POZNÁMKY

- 1) L. Lancinger – J. Vajdiš, Kostel sv. Jindřicha. SÚRPMO 1979, strojopisný pasport. V něm uvedené citace pramenů a na nich konstruované dedukce o vzniku věže reflektoval s nedůvěrou K. Kuča, České, moravské a slezské zvonice. Praha 1995, s. 20 n, 187. Bez pochyb je převzal autor příslušného hesla v soupisu pražských památek, in: Umělecké památky Prahy, R. Bařková ed., II, Praha 1998, s. 181. Obecně o věži v rámci dějin kostela K. Navrátil, Paměti hlavního kostela farního, fary a školy sv. Jindřicha a sv. Kunhuty v Novém Městě Pražském. Praha 1869, s. 106 n. Naposledy při adaptaci věže L. Lancinger, Vznik a osudy Jindřišské věže ve světle pramenů, in: Stověžatá Praha, J. Podzimek ed., Praha 2003, s. 61.
- 2) Kostel sv. Štěpána se vyvíjel odlišným způsobem. Trojlodí bylo do konce 14. stol. postaveno na popsaném půdorysném schématu jako bazilika s převýšenou střední lodí. Na připraveném jihozápadním podvěží však už věž postavena nebyla a místo ní byla již na poč. 15. stol. před západní průčelí předsunuta mohutná hranolová věž se značnou nosností. O obou kostelech základní materiál shromáždil J. Neuwirth, Geschichte der bildenden Kunst in Böhmen vom Tode Wenzels III. bis zu den Hussitenkriegen. Praha 1893, s. 551–517; nověji J. Vítovský, K otázce autorství kostelů sv. Štěpána a sv. Jindřicha na Novém Městě pražském, Průzkumy památek, I/1, 1994, s. 111–113; K. Benešová, Gotická podoba kostela sv. Jindřicha a sv. Kunhuty na Novém Městě pražském a jeho stavebníků, tamtéž, II/1, 1995, s. 87–90.
- 3) Svědčí o tom i způsob podtrhávání místních a věcných údajů v rukopisném originálu barevnou tužkou, za jaký by se dnes jako za vandalský vylučovalo ze studia. Podle srovnání s publikacemi byli zájemci V. V. Tomek a Z. Winter.
- 4) Kniha testamentů Nového Města 1455–1494, Archiv hl.m. Prahy (dále AMP), Sbírka rukopisů č. 2094; s obvyklou alfabeticke-numericke foliací.
- 5) AMP 2094, folia A 5 až H 15. Z nich je 26 v hodnotě přes 151 kop míš. formulováno všeobecně, 31 v hodnotě přes 228 kop míš. „*na dielo kostela*“ nebo „*pro fabrica*“. Do konce šedesátých let ve stavebních odkazech převažuje sbírka na nový krov a střechnu kostela.
- 6) Roku 1470 kšaft Anny Nicolandovy: „*Item k kostelu sv. Jindřicha, aby dáno bylo 10 kop, kteréž... manžel muoj odkazal a k tomu aby... přidáno bylo druhých deset kop na dielo zvonice u téhož kostela*“; roku 1471 kšaft Jana z domu Právové „*na dielo zvonice k Svatému Jindřichu 5 kop*“; roku 1474 kšaft Mikše sladovníka „*Item 5 kop k dělání věže Svatého Jindřicha*“; AMP, rkp. 2094, folia E 5v, 37v, 50.
- 7) AMP, rkp. 2087, Radní manuál větší 1471–1478, fol. H 24v: „*Andreas Kahun et Johannes Zelenohorsky officialis tota parochia deputati p<ro> edificac<i>one turris ecclesie sancti Henrici... fassi sunt se recepisse a Katherina relicta olim conthorali Johannis Zonatoris X β gr, quos... id Johannes... legavit... pro eadem ecclesia...“; tamtéž, fol. I 1v: Titíž „*a commissariis olim Mathie vinitoris 6 1/2 β et 4 gr...*“; tamtéž, fol. I 17v „*Johannes Zelenohorsky officialis deputatus p<ro> edificacione turris Scti Henrici... a... successore olim Johannis Hurth et domina Anna conthorali ipsius V β gr...*“.*
- 8) W. Tomek, Dějepis města Prahy, VIII, Praha 1891, s. 185; Z. Winter, Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století. Praha 1906, s. 777.
- 9) Od roku 1457 se stavěly věže týnského chrámu na Starém Městě, od roku 1451 věž novoměstské radnice, od roku 1475 Prašná brána.
- 10) J. Herain, Stará Praha, Praha 1902, s. 211.
- 11) AMP, rkp. 2094, fol. G 26.
- 12) AMP, rkp. 2193, Trhová kniha 3, 1548–59, fol. 172v: Roku 1552 Havel Hauzku koupil od Alžběty někdy Jiřka Zoblaka „*duom vystaveny u sv. Jindřicha sam o sobie na smetišti podle zvonuov hranice*“; tamtéž, fol. 270v: Roku 1555 Jan Satra koupil od Doroty někdy Jana Turbeka „*duom vystaveny u sv. Jindřicha naproti kašně a zvonóm podle domu Matěje Kavky*“; tamtéž, fol. 328v: Roku 1556 Jan Ledecský koupil od Jana Satry „*duom vystaveny u sv. Jindřicha naproti zvonóm a podle domu Matěje Kavky druhý od kraje*“; tamtéž, fol. 332v: Roku 1556 koupil švec Augustin Holub od Anny Vlčkovy „*duom vystaveny na rohu podle domu Jana Ledeckého naproti zvonóm*“; tamtéž, fol. 429v: Roku 1559 Jiřík barvíř koží koupil od Alžběty Cibulky „*duom vystaveny u sv. Jindřicha na zdech kyřchovnich naproti zvonóm*“.
- 13) Roku 1477 odkázal Václav Neřád 15 kop čes. starých „*k sv. Jindřichu na zvon*“; roku 1478 Maruše vdova Řezanková 30 kop „*k též faře na zvon*“; AMP, rkp. 2094, fol. F 27v, G 3. V polovině 16. století jsou již zvony jmenovány v plurálu. Viz pozn. 11.
- 14) Takovéto řešení nebylo vzácností. Mohutný zvon Václav (Pater campanarum) byl roku 1537 prozatímně zavěšen před velkou věží svato-vítské katedrály na dřevěné hranici, se kterou roku 1541 shořel a rozlil se.
- 15) Bohužel architektonický a stavebně technický průzkum věže nebyl proveden v rámci pasportu kostela sv. Jindřicha roku 1979 pro její nepřístupnost a nebyl požadován ani před rozsáhlou rekonstrukcí s vestavbou v letech 2001–2. Archeologický průzkum se omezil na základy do úrovně terénu. Viz P. Starec, Jindřišská věž očima archeologa; O. Ambrožová, Jindřišská věž jako chráněná památka; in: Stověžatá Praha, J. Podzimek ed., Praha 2003, s. 91, 96. Dnes je jádro zdíva nepřístupně uzavřeno zvenčí kvádrovým obkladem a zevnitř betonovou vestavbou.
- 16) AMP, Farní úřad u sv. Jindřicha v Praze II., Liber memorabilium, I, 1761–1836, s. 21, 91.
- 17) I zchudlý klášter v Plasech si dal koncem 16. stol. uprostřed pohusitských rozvalin postavit hodinovou věž před ruinami konventní baziliky přednostně před její obnovou.
- 18) Státní ústřední archiv (SÚA), fond Stará manipulace (SMP), sign. P 128/13/1,3,10,11. V Tomkové době byl fond obtížně přístupný a jako pramen teprve objevený.
- 19) SMP, sign. P 128/13/10.
- 20) Šlo o převod pohledávek neplatících dlužníků, kterých se testátoři hledě odkazem na zbožný účel zbavit. Dar 733 kop míš. od Václava ml. Kamaryta z Rovin byl částí zadrženého služného, které dlužil trvale deficitní král. rentmistrovský úřad jeho otci, císaři, apelačnímu radovi. V druhém případě Lidmila Kříčková odkázala zpustlý domek, pokud by se našel kupec, 300 kop míš. u tří insolventních dlužníků a 200 kop míš. sice „*dobrych*“, blokováných však právním odporem rychtáře pro formální nepořádek. Údaje jsou roztroušeny v sign. SM P 128/1,3,10 a 11.

- 21) Použití tohoto výrazu by se zdálo svědčit úplné novostavbě na novém místě, pokud by ovšem pisatelé nechápali případné využití staršího základu staré hranice jako dílo téhož svého záduší.
- 22) SM P 128/11, 1, 10. Jak se záduší posléze se svými dluhy vyrovnalo, nevíme.
- 23) K. Navrátil, o. c. v pozn. 1. Tlumočil nejspíš verbálně sdělený názor B. Gruebera, který v letech 1845–70 působil jako profesor architektury a dějin umění na pražské polytechnice a pro své spisy Charakteristik der Baudenkmale Böhmens, Vídeň 1856 a Die Kunst des Mittelalters in Böhmen, I–IV, Vídeň 1871–1879 prohlédl většinu pražských památek včetně těch, která neshledal pozoruhodnými pro tiskovou zmínku. Zabýval se i zkoumáním kamenických značek.
- 24) Petřská zvonice je jednou ze čtyř samostatných zvoníc na Novém Městě. Nese pamětní desku s textem: „Cives Paraeciae D. Petri in Porzicz impensis tam publicis quam privatis gratiae posteritati exstrui fecerunt A° 1598“ (SÚA, Nová manipulace, sign. P 1/11/P2/2, lit.G). Tím je však doložen jen rok dokončení a vysoký náklad, vynaložený farní osadou, obojí shodné s vývojem u sv. Jindřicha. Shoda mohla však jít ještě dál. Podle knihy testamentů č. 2094, o. c. v pozn. 4, lit.E 14 odkázala roku 1470 Markéta vdova 10 kop „na opravu zvonice a na zvon k sv. Petru na Poříčí“. Odkaz je bohužel osamocený z celkem osmi na vybavení kostela a šesti dalších nevinkulovaných v tomtéž rukopisu. Dokládá však existenci zvonice již v 15. stol., a připouští tak možnost výstavby rovněž ve dvou časově vzdálených etapách. Ke kostelu sv. Vojtěcha, jehož zvonice je pamětní deskou datovaná do roku 1539, je v rukopisu jen 6 neutrálních odkazů.
- 25) Průvodní dopis J. Mockera k projektu z 26. 10. 1874 (AMP, spisovna magistrátu hl. m. Prahy, sign. C 2/10 1881–90); J. Mocker, Zvonice u chrámu sv. Jindřicha v Praze, in: Zprávy Spolku architektů a inženýrů v království Českém, XV, 1880, s. 37. Poznatky o renesančním vzhledu a původu věže shrnul J. Herain, o. c. v pozn. 10.
- 26) Liber memorabilium I, o. c. v pozn. 16, s. 21, 91; K. Navrátil, o. c. v pozn. 1, s. 107.
- 27) Liber memorabilium I, s. 248, 256, 259.
- 28) Plán vrcholu věže, bez data, podepsal „Watzlaw Flüker, mistr tesarský“, bez měřítka, půdorys a řez krovu, pohled zvonového patra a střechy z Jindřišské ulice; tamtéž, za s. 55.
- 29) Návrh stav. Václava Nademlejnského, 1801, 10 videní. sáhů, pohled a řez; návrh kamerálního staveb. ředitele abbé Grubera, 1801, 8 videní. sáhů, půdorys, pohled a řez; návrh stav. Fr. Pavička podle Gruberovy předlohy, 1818, 4 videní. sáhů, půdorys, pohled a řez; návrh stav. J. Kranera, 1818, 10 videní. sáhů, 2 půdorysy, pohled starého a nového stavu; SÚA, Sbírka map a plánů, sign. A XVII 6/5, 6, 7, 8, 4, 1, 2.
- 30) Spisy o Mockerově dostavbě jsou uloženy v Archivu hl. m. Prahy ve fondu Spisovna pražského magistrátu, sign. C 2/10, per. 1881–90 „Sv. Jindřich. Zvonice“. Děkuji dr. Svatošové za ochotnou a pohotovou přípravu tohoto studijního materiálu.
- 31) „...die untersetzte Sockelschicht sehr schadhaft ist und durch Feuchtigkeit stark gelitten hat. Das profilierte Sockelgesimse ist blos angeplantet, was von einer späteren Restauration herührt, und ebenfalls in vielen Theilen schadhaft sowie auch das sämtliche Cordongesimse“, AMP, tamtéž. Pokud byla profilace římsy renesanční, mohlo by zjištění o jejím dodatečném připlentování a snad i celého soklu svědčit o využití kamenné podezdívky původní zvonové hranice pro dostavbu věže.
- 32) J. Mocker, o. c. v pozn. 25.

GLOCKENTURM BEI DER KIRCHE DES HL. HEINRICH IN DER PRAGER NEUSTADT IM LICHT DER ARCHIVQUELLEN

Im Falle des St.-Heinrichsturms, eines der freistehenden Glockentürme der Prager Neustadt, kam es zum Widerspruch in seiner Datierung. Nach der geschätzten Ansicht des Prager Geschichtsschreibers W. W. Tomek soll der Turm im Zeitabschnitt 1472–1476 erbaut worden sein, um neue schwere Glocken zu tragen, für die der bisherige Glockenturm der Kirche als zu subtiler nicht reichen sollte. Schon einige der Zeitgenossen von Tomek nahmen seine späteren, zur Renaissance zeigenden Zeichen ins Auge. Neugefundene Archivadokumente belegen die Tatsache, dass im 15. Jh. nur ein vermutlich untermauertes Glockengerüst errichtet worden war. Erst gegen Ende des 16. Jahrhunderts erbaute man, nicht sicher ob mit Ausnutzung des älteren oder über einem neuen Fundament, den Steinturm in voller Höhe mit einem Pyramidendach. Nach den preußischen Belagerungsschaden wurde er mit einem neuen, aber schwachen Dachwerk versehen, das aber ein Sturmwind im J. 1801 zerbrach. Erst 1879 erhielt der Turm eine monumen-

tale Haube nach dem Entwurf von Josef Mocker in Gestalt eines 35 m hohen Meißeldaches mit Dachreiter. Dabei wurden alle ursprünglichen Steinmetzendetails vom Renaissancecharakter wegen Verwitterung durch gotisierende ersetzt.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: M. Peterle und J. Kozel, „Praga Bohemie Metropolis Accuratissime Expressa 1562“, Holzschnitt, Ausschnitt (übernommen aus: Stověžatá Praha [Das hunderttürmige Prag], S. 35).

Abb. 2: J. Willenberg, Prospekt von Prag, gegen 1601, Holzschnitt, Ausschnitt (übernommen aus: Stověžatá Praha, S. 37).

Abb. 3: F. van den Bossche und J. Wechter, Sadeler-Prospekt von Prag, 1606, Kupferstich, Ausschnitt (übernommen aus: Stověžatá Praha, S. 39).

Abb. 4: F. Zelinka, Ansicht des Glockenturms in der Aufnahme des Kirch- und Pfarrhofes zu St. Heinrich um 1780 (Orig. im Staatlichen Zentralarchiv Prag, Sammlung der Karten und Pläne, übernommen aus: Stověžatá Praha, S. 69).

Abb. 5: J. Mocker, Entwurf für die Erneuerung des Turmes zu St. Heinrich, Schnitt, 1876 (Orig. im Archiv der Prager Burg, Sammlung der Karten und Pläne, übernommen aus: Stověžatá Praha, S. 75).

Abb. 6: Der Glockenturm zu St. Heinrich nach dem Umbau von J. Mocker, nach 1880 (Foto J. Eckert, übernommen aus: Stověžatá Praha, S. 80).

(Übersetzung J. Noll)

ZÁMEK JIRNY

JAN PEŠTA

Zámek v Jirnech (okres Praha-východ) nepatří mezi památky zcela neznámé. Zasloužené pozornosti se těší zejména jedinečný soubor nástěnných maleb, které jsou dílem malíře Josefa Navrátila. Architektonická podoba zámku ovšem byla novodobou literaturou až na výjimky spíše přehlížena, přestože se na její poslední slohové etapě podílel vynikající architekt českého historismu – Ignác Vojtěch Ullmann. Ještě méně pozornosti se dostalo starším etapám stavebního vývoje zámku, považovaného dosud za relativně mladou stavbu, bez většího historického významu. Nedávno dokončený stavebněhistorický průzkum¹⁾ přispěl k podrobné interpretaci dosud blíže nezkoumaného stavebního vývoje zámku (podařilo se spolehlivě identifikovat 5–6 základních vývojových etap). Největším překvapením byl nález komplexně zachovaného středověkého feudálního sídla – tvrze či hrádku, až dosud zcela nepovšimnutého.²⁾ Nové nálezy středověkého sídla spolu s Ullmannovou reprezentativní romantickou přestavbou a Navrátilovými malbami v interiérech činí z jirenského zámku jednu z nejvýznamnějších památek svého druhu ve východním okolí Prahy i v celém středočeském regionu. Podrobnou interpretací zejména středověké stavební etapy jirenského zámku se snažíme splatit dluh, který vůči této pozoruhodné a zatím zcela nedocenené stavbě máme.